

Εισαγωγικό Σημείωμα

«Η Θεία Κωμωδία του Δάντη (1265-1313), γραμμένη στο διάστημα 1304-1309 είναι ένα από τα αριστουργήματα της παγκόσμιας λογοτεχνίας. Στο μεταίχμιο δύο εποχών (μεσαιώνας - αναγέννηση), η Θεία Κωμωδία συνιστά μια τοιχογραφία της εποχής που τελειώνει, φωτισμένη από τις ακτίνες της επερχόμενης εποχής. Εδώ βρίσκεται ολόκληρο το μεσαιωνικό σύμπαν, στον πλούτο και στην ποικιλία του, στο μεγαλείο του και στις ρωγμές του, ιστορημένο με αυστηρή αρχιτεκτονική οργάνωση και με αντίστοιχα πλούσια και πολυεπίπεδη ποιητική γλώσσα, η οποία κατορθώνει να εκφράσει τα πάντα με συγκλονιστική απλότητα.

Το μνημειώδες αυτό ποιητικό σύνθεμα διηγείται, όπως είναι γνωστό, το ταξίδι του ποιητή Δάντη στο βασίλειο της Κόλασης, του Καθαρτηρίου και του Παραδείσου. Το ταξίδι ξεκινά στις 8 Απριλίου του 1300 (βράδυ Μεγάλης Παρασκευής), διαρκεί περίπου μια εβδομάδα και επιτρέπει στον ποιητή να κατανοήσει τη δομή του σύμπαντος, να γνωρίσει τις συνθήκες ύπαρξης των ψυχών μετά το θάνατο, και να αντικρίσει τον ίδιο το Θεό.

Είναι ένα ταξίδι γνώσης και "άσκησης", που οδηγεί στην αλήθεια και τη σωτηρία. Όχι μόνον τον ίδιο τον ποιητή, που το "βίωσε". Μέσα από την πρωτοπρόσωπη αναδιήγηση, το ταξίδι αυτό προσφέρεται, σύμφωνα με τους κανόνες της ηθικοπλαστικής ποίησης του μεσαιώνα στην οποία το έργο εντάσσεται, ως η υποδειγματική εικόνα της ανθρώπινης εμπειρίας. Με αυτή την έννοια, η Θεία Κωμωδία είναι έργο διδακτικό, που περιέχει θρησκευτικές, ηθικές και φιλοσοφικές αλήθειες, αλήθειες που ανάγονται στον κόσμο του μεσαιώνα. Ωστόσο, θα ήταν άδικο να το θεωρήσουμε ως μια απλή αποτύπωση του με-

σαιωνικού θεολογικού-φιλοσοφικού συστήματος. Η ιδιαιτερότητά του και το μεγαλείο του έγκειται στη σύνδεση του συστήματος αυτού με τα ζωντανά πρόσωπα -τα πολυάριθμα και πλέον διαφορετικά- που εμφανίζονται κατά τη διάρκειά του· στη σύνδεση των αληθινών και ιστορικά προσδιορισμένων προσώπων της πραγματικότητας του κόσμου τούτου με τη σημασία που αποκτούν στον άλλο, τον μεταφυσικό. Ο Δάντης αναπαριστά ακριβώς τη διαδρομή που ξεκινά από την κοσμική πραγματικότητα και οδηγεί στην αιώνια ζωή, τη διαδρομή από τον κοσμικό, γήινο χρόνο στον απόλυτο χρόνο της αιωνιότητας. Μέσα από τη διαδρομή αυτή περιγράφει και καυτηριάζει με ρεαλισμό και τόλμη την πολιτική και κοινωνική κρίση της εποχής και αντιτάσσει την αναγκαιότητα της αλήθειας και της δικαιοσύνης».

Η «γεωγραφία» της Κόλασης και η πορεία του Δάντη σ' αυτήν.

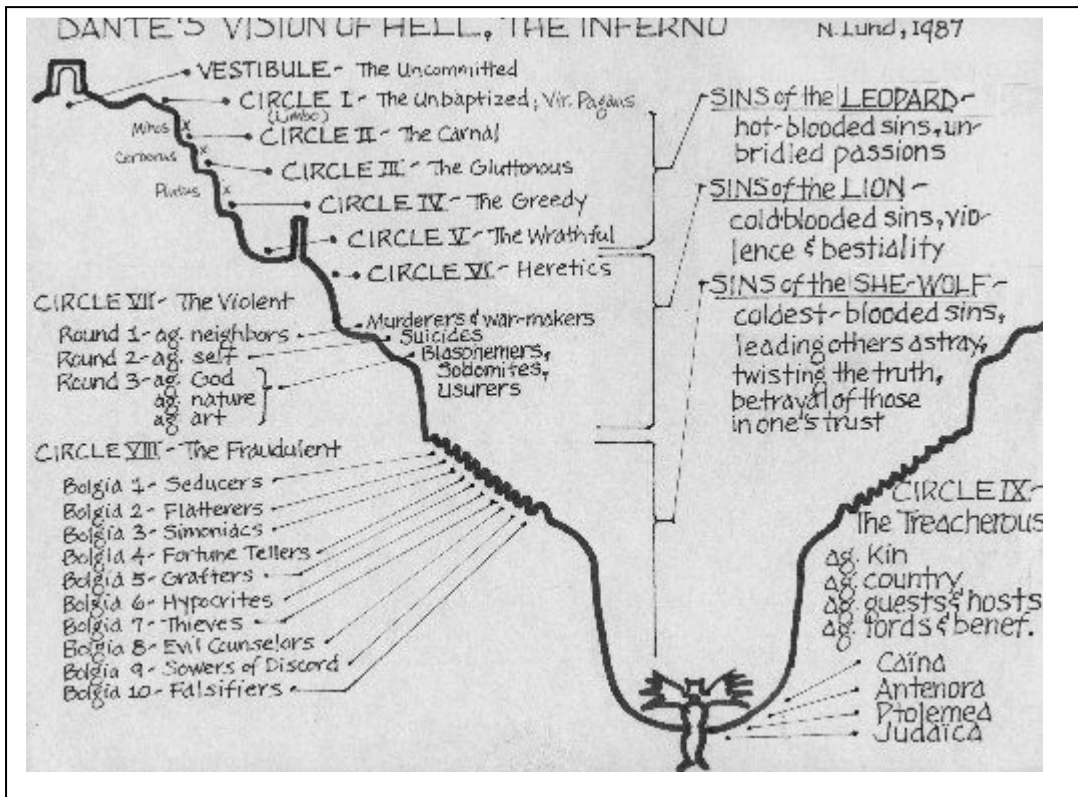
Κόλαση – 9 κύκλοι

Σύμφωνα με την περιγραφή του, ο Άδης έχει σχήμα αναποδογυρισμένου κώνου με το πλατύ στόμιό του να βρίσκεται στο βόρειο ημισφαίριο, κάτω από την Ιερουσαλήμ, και την άλλη αιχμηρή άκρη του στο κέντρο της Γης. Αποτελείται συνολικά από εννέα κύκλους, οι οποίοι στενεύουν διαδοχικά καθώς κινείται κανείς κατηφορικά.

Κάθε κύκλος του Άδη αντιστοιχεί σε συγκεκριμένες αμαρτίες -- ολοένα βαρύτερες για βαθύτερους κύκλους -- καθώς και τις αντίστοιχες τιμωρίες που επιβάλλονται. Ο Δάντης, σύμφωνα με την Αριστοτέλεια φιλοσοφία περί ηθικής και αρετής, κατατάσσει τις αμαρτίες σε πράξεις ακράτειας, όπως είναι φιληδονία, η λαιμαργία και η φιλαργυρία, και σε πράξεις κακίας ή βίας. Αφού διασχί-

ζουν τον ποταμό Αχέροντα με τον Χάρωντα, ο Βιργίλιος οδηγεί τον Δάντη διαδοχικά μέσα από τους εννέα κύκλους αμαρτιών, οι οποίοι περιλαμβάνουν:

κάστρου της Κόλασης, τις οποίες ανοίγει ένας άγγελος.

Κύκλος 1ος: τα αβάπτιστα μωρά και τους ενάρετους ειδωλολάτρες. Η τιμωρία τους είναι πως αδυνατούν να φθάσουν στο Παράδεισο. (Τραγούδι Δ')

Κύκλος 2ος: εδώ κολάζονται οι φιλήδονοι, οι οποίοι είναι καταδικασμένοι να στροβιλίζονται σε μία διαρκή ανεμοθύελλα, ανίκανοι παράλληλα να αγγίξουν άλλη ανθρώπινη παρουσία. (Τραγούδι Ε')

Κύκλος 3ος: οι λαίμαργοι, οι ψυχές των οποίων κατασπαράσσονται από τον Κέρβερο. (Τραγούδι ΣΤ')

Κύκλος 4ος: οι άπληστοι, φιλάργυροι, καταδικασμένοι να κυλούν μεγάλα βάρη με το στήθος τους. (Τραγούδι Ζ')

Κύκλος 5ος: οι μνησικάκοι, που χτυπούν ο ένας τον άλλο μέσα σε λασπωμένους βάλτους. (Τραγούδι Η')

Σε αυτό το σημείο, ο Βιργίλιος και ο Δάντης περνούν με τη βάρκα του δαίμονα Φλεγύα μπροστά στις κλειδωμένες πόρτες του

Κύκλος 6ος: οι αιρετικοί, εγκλωβισμένοι μέσα σε πύρινους τάφους. (Τραγούδι Ι'-ΙΑ')

Κύκλος 7ος: ο έβδομος κύκλος περιλαμβάνει τους βίαιους, οι οποίοι βρίσκονται διαχωρισμένοι σε τρεις ομάδες. Η πρώτη περιλαμβάνει τους βίαιους απέναντι στους υπόλοιπους ανθρώπους και τιμωρούνται βρισκόμενοι εντός ενός βάλτου αίματος που βράζει. Η δεύτερη ομάδα περιλαμβάνει τους βίαιους απέναντι στον εαυτό τους, μεταμορφωμένοι σε δέντρα ή κυνηγημένοι από άγρια σκυλιά. Τέλος, στην τρίτη ομάδα βρίσκονται οι βίαιοι απέναντι στο Θεό και την φύση, απομονωμένοι σε μια έρημο φλεγόμενης άμμου όπου μαινεται μια πύρινη βροχή. (Τραγούδι ΙΒ'-ΙΗ')

Οι δύο τελευταίοι κύκλοι της Κόλασης αφορούν στις ενσυνείδητες αμαρτίες παραπλάνησης και είναι προσπελάσιμοι κατηφορίζοντας ένα βάραθρο.

Κύκλος 8ος: εδώ κολάζονται οι απατεώνες σε δέκα διαφορετικά βάραθρα. Συγκεκριμένα περιγράφονται οι αποπλανητές (τιμωρία τους είναι η μαστίγωση), οι κόλακες (βουτηγμένοι σε ακαθαρσίες), οι σιμωνιακοί (κρεμασμένοι ανάποδα μέσα σε λάκκους και φωτιές στα πόδια), οι μάγοι ή ψευδοπροφήτες (με τα κεφάλια τους τοποθετημένα ανάποδα ώστε να βλέπουν μόνο το πίσω μέρος τους), οι διεφθαρμένοι πολιτικοί (εγκλωβισμένοι σε κοχλάζουσα πίσσα), οι υποκριτές (κουκουλωμένοι με κάπες από μόλυβδο), οι κλέφτες (κυνηγημένοι από φίδια και κατόπιν μεταμορφωμένοι σε φίδια), οι εσκεμμένα κακοί σύμβουλοι (εγκλωβισμένοι σε φλόγες), οι αιρετικοί (που κατασπαράσσονται από δαιμόνια) και οι κιβδηλοποιοί (τιμωρημένοι με αρρώστιες). (Τραγούδι ΗΖ'-Λ') Στη συνέχεια, ο γίγαντας Ανταίος μεταφέρει τον Δάντη και τον Βιργίλιο στον 9ο κύκλο.

Κύκλος 9ος: εδώ τιμωρούνται οι προδότες, εγκλωβισμένοι – μέχρι το πρόσωπο – σε μία παγωμένη λίμνη. Ειδικότερα, τοποθετημένοι σε τέσσερις διαφορετικές περιοχές βρίσκονται οι προδότες συγγενών (Καΐνα), οι προδότες της πατρίδας (Αντηνόρα), οι προδότες φίλων (Πτολεμαΐα) και οι προδότες των ευεργετών τους (Ιουδαία). (Τραγούδι ΛΒ'-ΛΔ') Στο βαθύτερο σημείο του Άδη, στο κέντρο της Γης, οι δύο περιπλανώμενοι παρατηρούν τον γίγαντα Έωσφόρο ο οποίος τυραννά αιώνια τον Βρούτο και τον Κάσσιο (προδότες του Ιούλιου Καίσαρα) αλλά και τον Ιούδα (προδότη του Χριστού).

Καθαρήριο - 7 κύκλοι

Στο δεύτερο μέρος της Θείας Κωμωδίας, ο Δάντης και ο Βιργίλιος, μεταφέρονται στο νότιο ημισφαίριο της Γης, μπροστά στο υψη-

λότερο βουνό της, το Καθαρήριο, το οποίο φρουρείται από τον Κάτωνα. Στα πρώτα εννέα τραγούδια του Καθαρηρίου, περιγράφεται η δομή του και έτσι πληροφορούμαστε πως το σχήμα του είναι κωνικό ενώ συγχρόνως αποτελείται από **εφτά κύκλους**, που συμβολίζουν τα εφτά θανάσιμα αμαρτήματα. Σε κάθε κύκλο οι αμαρτωλοί αγωνίζονται να εξαγιστούν αφού υπόκεινται σε μία ορισμένη τιμωρία:

Α' κύκλος: Εγωισμός, κουβαλώντας διαρκώς ένα βάρος γύρω από το λαιμό (Τραγούδι Γ'-ΙΒ').

Β' κύκλος: Φθόνος, έχοντας μάτια ραμμένα με κλωστή (Τραγούδι ΙΓ'-ΙΕ').

Γ' κύκλος: Οργή, εγκλωβισμένοι σε πυκνό καπνό (Τραγούδι ΙΕ'-ΙΖ').

Δ' κύκλος: Οκνηρία, τρέχοντας ασταμάτητα (Τραγούδι ΙΗ'-ΙΘ').

Ε' κύκλος: Φιλαργυρία, ξαπλωμένοι με το κεφάλι στο χώμα (Τραγούδι ΙΘ'-ΚΒ').

ΣΤ' κύκλος: Λαιμαργία, τιμωρημένοι με πείνα και δίψα (Τραγούδι ΚΒ'-ΚΔ').

Ζ' κύκλος: Λαγνεία, καιγόμενοι μέσα σε φλόγες (Τραγούδι ΚΕ'-ΚΖ').

Στο καθαρήριο οι αμαρτωλοί μετανιώνουν για ένα ορισμένο διάστημα ώσπου να εξαγιστούν και να τους επιτραπεί τελικά η ανάβαση στην κορυφή του βουνού, όπου βρίσκεται η Εδέμ, ο επίγειος Παράδεισος.

Παράδεισος – 9 σφαίρες

Ο Βιργίλιος, ως ειδωλόλατρης, δεν έχει δικαίωμα να εισέλθει στον Παράδεισο και οδηγός του Δάντη σε αυτόν γίνεται πλέον η **Βεατρίκη**, αφού προηγουμένως τον συγχωρήσει για τις αμαρτωλές του αγάπες επί της Γης.

Ο Παράδεισος αποτελείται από **εννέα ομόκεντρες σφαίρες** (ουρανούς), στα πρότυπα του Πτολεμαϊκού κοσμολογικού μοντέλου. Οι σφαίρες αυτές περι-

στρέφονται γύρω από την ακίνητη Γη και όσο μεγαλύτερη είναι η ακτίνα τους, τόσο γρηγορότερη είναι και η περιστροφή τους. Οι ανθρώπινες ψυχές, κατοικούν στη σφαίρα που τους αναλογεί, θέτοντας έτσι ακόμα και στον Παράδεισο μια ιεραρχική τάξη.

Οι εννέα σφαίρες και οι αντίστοιχες ψυχές που φιλοξενούνται είναι:

Σφαίρα 1η: Η Σελήνη, για όσους δεν τήρησαν υποσχέσεις (Τραγούδι Β'-Ε').

Σφαίρα 2η: Ο Ερμής, για όσους έκαναν το καλό από φιλοδοξία (Τραγούδι Ε'-Ζ').

Σφαίρα 3η: Η Αφροδίτη, για όσους έκαναν καλό από αγάπη (Τραγούδι Η'-Θ').

Σφαίρα 4η: Ο Ήλιος, για τους σοφούς (Τραγούδι Ι'-ΙΔ').

Σφαίρα 5η: Ο Άρης, για όσους υπερασπίστηκαν τη θρησκεία (Τραγούδι ΙΔ'-ΙΗ').

Σφαίρα 6η: Ο Δίας, για τους δίκαιους (Τραγούδι ΙΗ'-Κ').

Σφαίρα 7η: Ο Κρόνος, για τους οραματιστές (Τραγούδι ΚΑ'-ΚΒ').

Σφαίρα 8η: Τα Άστρα, για τους ευλογημένους (Τραγούδι ΚΒ'-ΚΖ').

Σφαίρα 9η: Οι Άγγελοι που κινούνται γύρω από το Θεό (Τραγούδι ΚΖ'-ΚΘ').

Ο Δάντης ανέρχεται από σφαίρα σε σφαίρα και φθάνοντας πάνω από την 9η Σφαίρα, στον Πύρειο Ουρανό παραδίδεται από την Βεατρίκη στον Άγιο Βερνάρδο, ο οποίος παρακαλά την Παναγία να πάρει υπό την προστασία της τον Δάντη.

Διάρκεια του ταξιδιού – 7 ημέρες

Το ταξίδι του Δάντη εκτιμάται πως έχει συνολική διάρκεια επτά ημερών. Ο υπολογισμός αυτός στηρίζεται σε σχετι-

Η Κωμωδία

Η *Κωμωδία*, που άρχισε να γράφεται μάλλον γύρω στο 1306-08, αντιπροσωπεύει μια καινούρια, αποφασιστική

κές αναφορές μέσα στο ίδιο το έργο. Συγκεκριμένα, διακρίνουμε τα εξής στάδια:

- παραμονή στην Κόλαση διάρκειας μίας νύχτας και μίας ημέρας,
- μετάβαση στο Καθαρτήριο που διαρκεί μία ημέρα και μία νύχτα,
- άνοδος του Καθαρτηρίου για τρεις ημέρες και τρεις νύχτες,
- παραμονή στον επίγειο Παράδεισο για μία ημέρα (ή περισσότερο),
- παραμονή στον Παράδεισο όλο τον υπόλοιπο καιρό.

Θέματα και ερμηνείες

Η Θεία Κωμωδία χαρακτηρίζεται ως μία **αλληγορία** και εν γένει προτείνονται αρκετές ερμηνείες της. Κάθε επεισόδιο και κάθε χαρακτήρας θεωρείται πως έχει συμβολική έννοια, **ενσωματώνοντας τελικά στο σύνολο του έργου όλη τη σοφία και τα πάθη του ύστερου μεσαιωνικού κόσμου. Διακρίνονται περισσότερο καθαρά η ηθική και η πολιτική αλληγορία.** Είναι π.χ. ευρύτερα αποδεκτό πως ο Δάντης κάνει σαφή αναφορά στην πολιτική κατάσταση της Ιταλίας, που είναι γεμάτη από τη διαφθορά και αλληλοσπαραγμούς (αμαρτίες), εκφράζοντας μία αντιφλωρεντινή πολεμική. Εξάλλου, ο Δάντης γράφει τη Θεία Κωμωδία εξόριστος και αναμένοντας λύση από έναν δίκαιο αυτοκρατορικό θεσμό που θα οδηγήσει τους ανθρώπους στην επίγεια ευτυχία (Παράδεισος). Από την άλλη πλευρά, **το έργο μπορεί να ερμηνευθεί και ως η επίπονη πορεία του ανθρώπου να υποτάξει όλες τις αμαρτίες και τα πάθη του στο δρόμο της τελειοποίησής του.**

στιγμή στην ιστορία των φιλοδοξιών του Δάντη. Ο Δάντης έχει ήδη αλλάξει τη βαθιά του πνευματική διάθεση. Σιγά σιγά όταν χάνει τη δυνατότητα της ε-

γκόσμιας επιτυχίας, με την οποία συνέδεε σε μεγάλο βαθμό την ελπίδα της επιστροφής του στη Φλωρεντία, σιγά σιγά η εξορία του παγιωνόταν και γινόταν μόνιμη κατάσταση, δημιουργούνται γι' αυτόν περισσότερα κίνητρα να προβάλει σε ένα *διαρκές, παγκόσμιο* και όχι τυχαίο επίπεδο, την πλούσια, ανθρώπινη, πνευματική και φιλοσοφική εμπειρία του. Ας προσέξουμε την τεράστια σημασία που έχει η επιλογή του Δάντη προς χάριν της *ποίησης*. Αυτή η επιλογή, μέχρι πριν από λίγα χρόνια, δε θα φαινόταν αναπόφευκτη γι' αυτόν. Το πέρασμα από τα *μεγάλα πνευματικά έργα* (όχι τυχαία η αρχή της *Κωμωδίας* τοποθετείται στο σημείο κρίσης και διακοπής του *Συμποσίου* και του *Περί ευγλωτίας της λαϊκής γλώσσας*) στο *μεγάλο ποιητικό έργο* σημαίνει ότι ο Δάντης έχει επιλέξει μια μορφή επικοινωνίας, που καταφέρνει να συμπεριλάβει μέσα της την επιστήμη, την κουλτούρα, τον πολιτισμό χωρίς να αρνηθεί ούτε το επινοητικό ούτε το φανταστικό. Η μορφή αυτού του έργου είναι η υποδειγματική εκδήλωση αυτής της πλοκής των προθέσεων.

Κωμικό και διδακτικό ποίημα

Η *Κωμωδία*, πράγματι, όσον αφορά το είδος, είναι ένα ποίημα που ανυψώνει από την προηγούμενη μεσαιωνική ποιητική παράδοση το μέτρο (το τρίστιχο) και τις τυπικές μορφές της διδακτικής ποίησης: ποίηση εκγύμνασης, λοιπόν, παρότι υψηλή ποίηση, είναι η ποίηση του Δάντη. Παράλληλα είναι "κωμική ποίηση", γιατί, αν και φτάνει σε ύψιστο σημείο, δεν περιφρονεί τους ρεαλιστικούς τόνους, τη βίαιη κακολογία, τα χρώματα της αλήθειας. Και κυρίως γιατί, όπως κάθε κωμική ποίηση (σύμφωνα με τον ορισμό του ίδιου του Δάντη), διακρίνεται για το "**ευτυχές τέλος**" (**μετά από πολλές περιπέτειες, η ψυχή ανακαλύπτει πάλι τον δρόμο της σωτηρίας**).

Το ταξίδι στον άλλο κόσμο

Σ' ένα έργο σαν κι αυτό -δεν είναι δύσκολο να το καταλάβουμε-, η δομή έχει τεράστια σημασία. Τέτοια δομή αντιστοιχεί επακριβώς, σε γενικές γραμμές, με τη δομή του άλλου κόσμου σύμφωνα με τη μεσαιωνική χριστιανική θεώρηση: ο κόσμος αυτός χωρίζεται σε τρία βασίλεια, εκείνο της *αιώνιας φθοράς*, εκείνο της *μετάνοιας* και της *κάθαρσης* κι εκείνο της *αιώνιας σωτηρίας*. Ο Δάντης φαντάζεται ότι διηγείται το ταξίδι που ο ίδιος έκανε, ψυχή τε και σώματι (γεγονός εκπληκτικό και σχεδόν μοναδικό) στα τρία αυτά βασίλεια του άλλου κόσμου, όταν έγινε 35 χρονών ("μες στα μισά του δρόμου της ζωής μας") το 1300, την ίδια χρονιά λοιπόν, που ο Βοιφάπιος ο 8ος είχε αναγορεύσει ένα μεγαλοπρεπές Ιωβηλαίο (όταν, ίσως, ο Δάντης βρέθηκε στη Ρώμη ως προσκυνητής). Μέσα σ' ένα παιγνίδι λεπτών και δυνατών αντιστοιχιών, ο Βιργίλιος οδηγεί τον Δάντη στην Κόλαση και στο Καθαρτήριο, η Βεατρίκη στον Παράδεισο. **Τα φαντάσματα της κουλτούρας και της αγάπης, εξαγνισμένα χριστιανικά, στοχεύουν στον εξαγνισμό της ψυχής του Δάντη.**

Μέσα από τη γνώση όλων των μορφών της αμαρτίας και της μακαριότητας, και όλων των δυνατών πνευματικών και διανοητικών εμπειριών, συνομιλώντας με δεκάδες πρόσωπα (άλλοτε ταπεινά και άλλοτε διάσημα), εξετάζοντας λεπτομερώς τα πιο σημαντικά θεολογικά, πνευματικά, πολιτικά ζητήματα, ο Δάντης θέτει ολόκληρο τον κόσμο μπροστά στον έκπληκτο και ξαφνιασμένο αναγνώστη. Και είναι, όπως έχουμε ήδη σημειώσει, **ένα πολυεδρικό και πολυσήμαντο σύμπαν**, όπου κάθε λέξη, κάθε σημάδι, μπορεί να έχει πολλές έννοιες, πολλές σημασίες. Χριστιανικά μιλώντας, η πραγματικότητα που εμφανίζεται, είναι χώρος συγκέντρωσης

πολλών κρυμμένων αληθειών: η μορφή του ποιήματος είναι αλληγορική. Ο Δάντης εκθέτει μια εικόνα στην πληρότητά της. Αλλά περιμένουμε ότι ο αναγνώστης, μέσα απ' αυτή την εικόνα, θα μάθει να αναγνωρίζει την κρυμμένη αλήθεια.

Σ' αυτό το σημείο, - αλληγορία, έκδηλη έννοια, κρυφή έννοια - η μεγαλοφυΐα και ο νεοτερισμός του Δάντη εκδηλώνονται ολοφάνερα. Η μορφή της αλληγορίας, πράγματι, εκφρασμένη μέσα από την περιγραφή των τριών βασιλείων του άλλου κόσμου (Κόλαση, Καθαρτήριο, Παράδεισος), ενώ προσαρμόζεται αξιοθαύμαστα στην υπερβατική και αλληγορική νοοτροπία των συγχρόνων του, που είναι ακόμη βαθιά προσηλωμένοι στη μεσαιωνική πνευματικότητα, ξαναδυναμώνει ή συγκεκριμενοποιείται όμως απ' αυτόν, σε σχέση με τις προηγούμενες αδύναμες εμπειρίες, δίνοντάς της τη μορφή ενός αληθινού ταξιδιού της ψυχής του, μέσα από τις τρεις πνευματικές συνθήκες της απώλειας, της μετάνοιας και της σωτηρίας, - αυτό που του επιτρέπει να γεμίσει με μια υπερβολική πληρότητα ανθρώπινων και συναισθηματικών εμπειριών, ένα αυστηρό και σχολαστικό σχήμα. Όπως, λοιπόν, η παρουσία του Δάντη σε πρώτο πρόσωπο, σε ρόλο πρωταγωνιστή, μέσα στο έργο, χρησιμεύει όχι μόνο στο να του εξασφαλίσει μια ενότητα δομής, μπαίνοντας ως οδηγός σε κάθε επεισόδιο, αλλά να δίνει ζωή και δύναμη πεποίθησης και ανθρώπινης ανθεκτικότητας, κατά την εξέλιξη, απ' τη στιγμή που όλα περνούν από τα μάτια αυτού του ζωντανού μάρτυρα, που αποτυπώνει σε κάθε σελίδα τις συγκινήσεις, τις εκπλήξεις, τους φόβους, τις φιλονικίες και τους μυστικούς ενθουσιασμούς. Έτσι από την πρωτότυπη υφολογική και αρχιτεκτονική λύση που υιοθετείται, παίρνουν σαφήνεια και δύναμη ακόμη και τα πρόσωπα, - δηλαδή οι ψυχές - με τις οποίες

συναντιέται τυχαία ο Δάντης κατά τη διάρκεια του ταξιδιού.

Ανθρωπισμός και υποδειγματικότητα των πρωταγωνιστών

Τα πρόσωπα θα μπορούσαν, πράγματι, να μείνουν όπως είναι στην παράδοση της προηγούμενης διδακτικής ποιησης, αόριστα δηλαδή και άυλα σύμβολα, καθαρά παραδείγματα, άλλοτε σύνθετες ή απλές αλληγορίες, πάντα προφάσεις για να δικαιολογήσουν τη μετάδοση μιας θρησκευτικής ή φιλοσοφικής αλήθειας στην οποία φαίνεται αδιάφορη η συγκεκριμένη μορφή μέσω της οποίας εκφράζεται. Μια ήδη μακρόχρονη κριτική παράδοση (που ανάγεται στον Χέγκελ, και έχει τους πιο ένδοξους αντιπροσώπους της στα πρόσωπα του Φραντσέσκο ντε Σάνκτις και στον Έρικ Όερμπαχ) μας δίδαξε να βλέπουμε καθαρά πως η ιδιοφυΐα του Δάντη, ποιητή και ταυτόχρονα προφήτη, συνίσταται στο ότι γνώριζε να εμπλέκει βαθιά τα δύο επίπεδα του ανθρώπινου και του αιώνιου, του συγκεκριμένου και του ασαφούς, του καθορισμένου και του συμβολικού, χωρίς ποτέ να απαρνηθεί ένα από τα δύο, ούτε τη στιγμή της αποφασιστικής εννοιολογικότητας και αλληγορίας ή του εκφρασμένου ρεαλισμού. Τα πρόσωπα του έργου του, πράγματι, ως ψυχές κινούνται μέσα σ' εκείνη την αιώνια και οριστική ατμόσφαιρα που τους εξασφαλίζει την αιωνιότητα: ό,τι λένε αυτές, κατευθείαν ή μέσω της σκέψης του Δάντη, έχει την έμμετρη και επίσημη σφραγίδα των αποφθεγμάτων που έχουν πάντα αξία, και οι κρίσεις και οι δηλώσεις που βγαίνουν από το στόμα τους, προφέρονται σαν να είναι ήδη ελεύθερες από τη σχετικότητα και τη μεταβλητότητα των δηλώσεων και των ανθρώπινων κρίσεων. Όμως, την ίδια στιγμή, η ανθρώπινη φύση τους παραμένει ζωντανή μέσα στην υπέργεια μεταμόρφωση που ο θά-

νατος και θεϊκή κρίση έχουν δημιουργήσει είτε ως μια ασταθή βάση της κατάστασης που παίρνει η ψυχή μετά τον θάνατο, είτε ως νοσταλγία, αναπόληση, κατακραυγή, νοθεσία σε σχέση με τις πράξεις που έγιναν από τα πρόσωπα αυτά στη ζωή και με τις πράξεις των άλλων θνητών παλιών, τωρινών και μελλοντικών.

Αλλά δεν πρέπει την *αιωνιότητα* και την *ανθρωπιά* να τις δούμε ως δύο αποκομμένες καταστάσεις που τυχαία επικρατούν χάρη στη λογοτεχνική τέχνη: αυτές αποτελούν μια διαρκή σύνθεση. Μάλλον για να είμαστε πιο ακριβείς, η δεύτερη, η ανθρωπιά, δεν είναι παρά η συγκεκριμένη έννοια της πρώτης, της αιωνιότητας, ο τρόπος της να συνεχίζει να φανερώνεται μπροστά στα πραγματικά ανθρώπινα μάτια του Δάντη, για να του επιτρέψει να διεισδύσει με τον ακόμη ζωντανό δικό του τρόπο, στις βαθύτατες αλήθειες της χριστιανικής θεώρησης και της πίστης στον Θεό.

Οι διαφορετικοί ποιητικοί τόνοι

Σ' αυτή τη βάση στηρίζονται οι αναρίθμητες θεματικές και υφολογικές δυνατότητες που ο ίδιος ο Δάντης έχει αφήσει ανοικτές μέσα από τη μεγαλοφυή διαίσθηση των διαφόρων βασιλείων του άλλου κόσμου, καθένα από τα οποία εκφράζει μια διαφορετική ανθρώπινη κατάσταση, έναν διαφορετικό ποιητικό τόνο, μια διαφορετική συστηματοποίηση των τυπικών, ιδεολογικών και θρησκευτικών ισορροπιών. Δε μας εκπλήσσει το γεγονός ότι αυτός, μέσα από τη μεγάλη και εύκαμπτη δομή του είδους "κωμωδία", είναι ικανός να περάσει από τους τόνους του πιο φανερού και εκφραστικού ρεαλισμού, από τους οποίους δεν πέρασε μάταια το παράδειγμα της σύγχρονης κωμικής ποίησης, στους τόνους της γλυκιάς και μελαγχολικής ελεγείας που έχει αποτυπωθεί στα

μεγάλα ανθρώπινα αισθήματα, δηλαδή τη φιλία και την αγάπη, στον μεγάλο επίσημο ρεαλισμό των δραματικών και συγκινητικών σκηνών, στην πολιτική και θρησκευτική κακολογία, στην αλληγορική μελέτη των ανώτατων αληθειών, εκφρασμένη με τους πιο κατάλληλους τρόπους του ύψιστου και ανώτατου ύφους. Τα σημεία στα οποία μπορεί κάπου κάπου να βασιστεί είναι πολυάριθμα, ακριβώς γιατί η εσωτερική πορεία της φαντασίας του, τον έχει οδηγήσει, από τις λεπτές και εξευγενισμένες νεανικές ποιητικές του εμπειρίες, να αντιληφθεί την ποίηση ως ανώτατη φωνή του συνόλου, που είναι αληθινή κριτική και αυτοκριτική ενός *ολόκληρου πολιτισμού* που μιλά με τον εαυτό του και για τον εαυτό του.

Η μεγάλη χριστιανική σύνθεση

Ο Δάντης, πράγματι, παίρνει από τη μεσαιωνική παράδοση τη φιλοδοξία για τη *μεγάλη σύνθεση*, την έρευνα του ολικού λόγου, που αγκαλιάζει και συνδέει ουρανό και γη, ζωή και θάνατο, γνώση και συναίσθημα, λογική και πίστη. Παρατηρήθηκε, επί του προκειμένου ότι "η φιλοσοφία του..., σχολαστική στην πιο ώριμη και συστηματική της μορφή, από τον Αλμπέρτο Μάνιο στον Θωμά, ακολουθεί ακόμη με ακέραιη πίστη στην υπόθεση, μιας ουσιαστικής συμφωνίας και μιας σταθερής συνέχισης, στη διάκριση ανάμεσα στη λογική και την πίστη, στον αριστοτελισμό και τη χριστιανική αποκάλυψη, στη διαλεκτική και φυσική επιστήμη και τη θεολογία" (Ν. Σαπένιο). Δε χωρά αμφιβολία ότι αυτή είναι η *μορφή* της σκέψης του και της πνευματικής του προσπάθειας. Παρόλο, που ακόμη και σ' αυτή την περίπτωση, για να καταλάβουμε σε βάθος ποια είναι η πηγή της διαρκούς γοητείας μιας ποίησης όπου αποτυπώνεται τόσο έντονα το πνεύμα του μεσαίωνα και σε όλα όσα είναι μαζί του θαμμένα, χρειάζεται

ίσως να απομονώσουμε ακριβέστερα την *οπτική γωνία* που διεισδύει μέσα στα διάφορα συστατικά της δαντικής κουλτούρας, τα ζυμώνει παράλληλα και τελικά τα ενοποιεί σε μια θεώρηση, η ποιητική εγκυρότητα της οποίας ξεπερνά τους ιδεολογικούς ορίζοντες μέσα στους οποίους είχε αρχικά διατυπωθεί.

Η μορφή της προφητείας

Αυτή η οπτική γωνία είναι η μορφή της *προφητείας* που ανυψώνεται από τον λόγο του Δάντη, προφητεία που με τη σειρά της, δεν παρουσιάζεται ούτε σαν κάτι το αφηρημένο και το πνευματικό, αλλά σαν ένα ένθερμο και ολικά ανθρώπινο έργο μιας ολοκληρωμένης πνευματικής καριέρας στραμμένης στη γνώση και στον πνευματικό ορισμό του καλού.

Η παρακμή της εποχής

Ο Δάντης ζει κατά την περίοδο μιας βαθιάς κρίσης, που διακατέχει τη μεσαιωνική κοινωνία σε όλους τους τομείς: η Αυτοκρατορία, και η Εκκλησία βρίσκονται σε βαθιά παρακμή, και μ' αυτές φαίνεται να έχουν ανατραπεί όλες οι πολιτικές και θρησκευτικές αξίες, τις οποίες οι άνθρωποι των προηγούμενων γενεών πίστευαν ως αναμφισβήτητα σύμβολα της ζωής που είχε στόχο το κοινό καλό και την εξύψωση του Θεού. Η Κοινότητα όταν στα μάτια ενός σύγχρονου, δε φαινόταν να βρίσκεται σε εξέλιξη ή σε θετική μεταμόρφωση, έπρεπε να φαίνεται κι αυτή θύμα μιας ανόητης και αυτοκαταστροφικής βίας, αληθινός όχλος βίτσιων και πταισμάτων, που περνούσαν, σε πολύ σπάνιες εξαιρέσεις, από το ιδιωτικό στο δημόσιο και περιέβαλαν κι εδώ τρόπους ζωής, ιδανικά, ηθικές θεσπισμένες συνήθειες από την παράδοση, μακριά από το θρησκευτικό πνεύμα των προγόνων. Η βαθιά έννοια αυτής της *πτώσης* (που εννοείται

στην πιο αγνή βιβλικοχριστιανική σημασία της λέξης, ως διωγμός από τον επίγειο Παράδεισο και απώλεια των προνομίων που παραχωρήθηκαν από τον Θεό στον άνθρωπο) αποτελεί τη βάση της *Κωμωδίας*. Αυτή, λοιπόν, έχει άμεση σχέση με την κοινωνική και πολιτική κατάσταση της εποχής του Δάντη.

Τα πνευματικά και θρησκευτικά σχήματα

Πρέπει να είμαστε πολύ προσεκτικοί να μην επιμείνουμε πολύ σ' αυτή τη σχέση, για να μην δώσουμε στον Δάντη την εικόνα του ποιητή της "πάλης των τάξεων" στη Φλωρεντία ανάμεσα στους άρχοντες και τους λαϊκούς κατά τη διάρκεια εκείνων των χρόνων και για να μην ξετάσουμε πρόσωπα, και επεισόδια του μεγάλου έργου, βασιζόμενοι σε σύγχρονα κοινωνιολογικά κριτήρια. Ήδη στην αρχή, πράγματι, η ιδέα των συγχρόνων κοινωνικών και πολιτικών συγκρούσεων διευθετείται στο μυαλό του Δάντη σύμφωνα με εννοιολογικά σχήματα, τα οποία είναι τα σχήματα της χριστιανικής παράδοσης από τον Αγκοστίνο στον Ακινάτη, ένα ηθικό και θρησκευτικό κριτήριο κατανοεί με την κρίση του τα γεγονότα και είναι αλήθεια, όπως έχει ειπωθεί, ότι η ενεργή ανισοροπία που επικρατεί ανάμεσα στους διαφόρους θεσμούς παραδοσιακά κυρίαρχους, παρουσιάζεται με μορφή *αιωνίας επανάληψης* ενός ανθρώπινου συμβάντος που συνεπάγεται, δίπλα στην *εξύψωση*, την *πτώση*, σύμφωνα με μια καθορισμένη και αμείλικτη απαρίθμηση των διαφόρων πνευματικών καταστάσεων, τα *σύμβολα* των οποίων μπορούν να αναβρεθούν στα ιερά βιβλία.

Πίστη και ελπίδα

Αλλά ακόμη περισσότερο η θέση του Δάντη φαίνεται εξαιρετικά έμμεση σε σχέση με την κοινωνική διαμάχη που επικρατούσε την εποχή του, αν κοιτάξουμε την απάντηση που είναι έτοιμος να δώσει για την έννοια εκείνη; της κρίσης από τη βαθιά και αληθινά θαυμαστή θρησκευτική του πίστη. Η πτώση, πράγματι, με τη χριστιανική ερμηνεία, δεν είναι ποτέ ανεπανόρθωτη: η πίστη είναι στενά συνδεδεμένη με την *ελπίδα*: και η ελπίδα είναι η αληθινή δύναμη του *χριστιανού*. Ας θυμηθούμε τους θαυμάσιους ορισμούς που γι' αυτές τις δύο θεολογικές αρετές δίνει ο Δάντης. περιπλέκοντάς τες μαζί σε μια αδιάλυτη σύνθεση: "Πίστη είναι η ουσία των πραγμάτων που ελπίζουμε / και απόδειξη αυτών που δε βλέπουμε..." (*Παράδεισος*, 24, 64-5). "Η ελπίδα είναι η σίγουρη προσδοκία / της μελλοντικής δόξας, που γεννιέται από τη θεία χάρη και τις αρετές μας..." (*Παράδεισος*, 25, 67-9).

Νοσταλγία και ποίηση

Η προφητεία συνίσταται στο να δείξει στην ανθρωπότητα ολόκληρο τον δρόμο της δυνατής του σωτηρίας (συγκεκριμένα δείχνοντάς του τη δυνατότητα, μέσα από την εντυπωσιακή εμπειρία μιας μεμονωμένης ψυχής, δηλαδή της ψυχής του Δάντη). Αλλά, -κι εδώ μπαίνουμε σ' έναν χώρο που περιβάλλει τις πνευματικές και διανοητικές βάσεις ολόκληρου του δυτικού πολιτισμού, γιατί ο Δάντης είναι ο πρώτος που διατυπώνει ένα από τα πρότυπα που επαναλαμβάνονται συνεχώς αργότερα, βασίζοντας κυρίως σ' αυτό την αιτία της συνεχούς τύχης- το περιεχόμενο της προφητείας, η *έννοια της ουτοπίας*, είναι ολόκληρο το *παρελθόν* του ανθρώπου, εγκαταστημένο σε μια ιδανική ισορροπία (που δεν έχει ποτέ οριστεί ιστορικά) και

νοσταλγικά εξεταζόμενο ως η πνευματική κληρονομιά της ανθρωπότητας, η χαμένη Εδέμ που πρέπει να επανακτηθεί, το μεγαλειώδες όνειρο μιας ψυχικής κατάστασης, καθαρής από τα βίτσια, τη βία, την καταπίεση, την απληστία, τη ζήλια, τη φιληδονία: έναν κόσμο, όπου η Εκκλησία και η Αυτοκρατορία, δηλαδή *θρησκευτική διάσταση και επίγεια διάσταση, ιερότητα και κοσμικότητα, δε συγκρούονται μεταξύ τους αλλά ολοκληρώνονται αρμονικά και συμπληρώνονται*. Ένας κόσμος, όπου μια αρχαία Κοινότητα βασισμένη στη λιτότητα και την αδελφοσύνη αποδίδει στους ανθρώπους το βασικό κύτταρο της επίγειας συμβίωσης, που είναι κι αυτό ενταγμένο στο αρμονικό σύμπαν, όπου εννοούνται η θρησκευτική και η πολιτικοπαγκόσμια αρχή. Ένας κόσμος, όπου οι κυρίαρχες ενέργειες της καινούριας πολιτικής και κοινωνικής πραγματικότητας (η συσσώρευση πλούτου, η πάλη των ομάδων, η παράβλεψη των μεγάλων θρησκευτικών και ηθικών αρχών της υπακοής, του σεβασμού, της ευγένειας) διαγράφονται και ξαναρχίζει να εφαρμόζεται ο αγνός και απλός νόμος του *Ευαγγελίου*, ως βασικό κριτήριο καθοδήγησης όχι μόνο για τις προσωπικές αλλά και για τις δημόσιες υποθέσεις.

Έτσι, στο κατώφλι της δικής μας λογοτεχνίας, που σύμφωνα με άλλες απόψεις μπορούμε να ονομάσουμε μοντέρνα, εγκαθίσταται αυτό το γιγάντιο *όνειρο του χριστιανικού Μεσαίωνα*, που αντλεί τη δύναμη τόσο της σκέψης όσο και της ποίησής του, από την υπεράνθρωπη ικανότητα του Δάντη να αντιτάξει στην παρακμή ενός πολιτισμού, την αγνή και αρμονική σύνθεση των αξιών πάνω στις οποίες ο πολιτισμός αυτός, στη θεωρία, θα έπρεπε να βασιστεί και να συνεχίσει διαρκώς να αναπτύσσεται. Δεν αμφιβάλουμε λοιπόν, μελετώντας το έργο του Δάντη, πως η χαρακτηρι-

στική συμπεριφορά ενός από τους μεγάλους ποιητές δε σημαδεύει την αρχή αλλά το τέλος μιας ολόκληρης εποχής. Αλλά αυτό δε μας εμποδίζει να δούμε ότι για την πραγματοποίηση αυτής της έσχατης και ολικής σύνθεσης ενός κόσμου μέσα από την ποίηση, ο Δάντης επεξεργάζεται ένα ήδη πιο σύνθετο και αντιφατικό αποτέλεσμα απ' ότι οι πρόλογοί του αρχικά άφηναν να εννοηθεί: το γεγονός είναι ότι η *γιγαντιαία θρησκευτική του ενόραση* δημιούργησε ένα *γιγαντιαίο λογοτεχνικό έργο*, πέρασε λοιπόν, για να εκφραστεί, σε μια μεγάλη προσπάθεια ρητορικής υφολογικής και φανταστικής επεξεργασίας. Είχε δηλαδή εφοδιάσει ένα ασυνήθιστο πρότυπο από αυτά που θα μπορούσαν να επιχειρηθούν στον χώρο των γραμμάτων, χρησιμοποιώντας τη λαϊκή γλώσσα και αξιοποιώντας την παράδοση.

Η χριστιανική ενόραση και η μεγάλη σύγχρονη λογοτεχνία

Ο προφήτης, ο οραματιστής, ο κατά κάποιον τρόπο αντιδραστικός στο παρελθόν και στην παράδοση επιστήμονας, έδωσαν ζωή στον *μεγάλο λογοτέχνη*, που, όχι τυχαία, ακόμη και οι ανθρωπιστές ήξεραν να εκτιμούν και να αγαπούν (τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 15ου αι.). Η κυκλωπική νοσταλγία του χαμένου παρελθόντος, η οργισμένη πολεμική ενάντια στο διεφθαρμένο παρόν, η τάση προς την υπεροχή, η ταύτιση του ουτοπιστικού οράματος με την ανάμνηση μιας μυθικής πρωτόγονης αγνής και άδολης εποχής, -όλα αυτά, τελικά, που έδεσαν τον Δάντη με την προοπτική του χριστιανικού Μεσαίωνα- παράλληλα έδωσαν νεοτεριστικότητα και κοσμικότητα στην ευγλωττία του ποιητή, στο ύφος του, στο ύψιστο ανθρωπιστικό του μήνυμα. Η ποίηση του Δάντη είναι κάτι περισσότερο από τη σκέψη του: είναι η σκέψη που εκφράζεται σε μια γλώσσα, που τον ελευθερώνει από την εξάρτηση από την εποχή του και την ιστορία του.

*

Απόψεις και Ερανίσματα μελετητών

1. «Γεωγραφία» του έργου:

«Η Θεία Κωμωδία είναι μια λαμπρή σύνοψη των κοσμολογικών αντιλήψεων της εποχής της. Ο Δάντης υιοθετεί μια κατ' ουσίαν πτολεμαϊκή σύλληψη, προσθέτοντας και μερικά συμβολικά στοιχεία. Η γη ήταν το κέντρο του σύμπαντος και γύρω απ' αυτήν περιστρέφονταν οι ουρανοί με τους πλανήτες τους. Η Ιερουσαλήμ ήταν το κέντρο της χερσαίας μάζας και ακριβώς απέναντι βρισκόταν το όρος του Καθαρτηρίου, με

υψηλότερη κορυφή τον Κήπο της Εδέμ. Η Κόλαση βρισκόταν στο κέντρο της γης, δηλαδή στην πιο απομακρυσμένη θέση από τον ουρανό. Είχε σχήμα κώνου, με εννέα κύκλους που η διάμετρός τους συνεχώς μειώνεται, και οι διάφοροι τύποι αμαρτωλών βρίσκονταν χωρισμένοι κατά ομάδες. Για τους πολιτικούς εχθρούς του, ο ποιητής είχε κρατήσει τις έσχατιές.» (David Nicholas, *Η εξέλιξη του μεσαιωνικού κόσμου, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 2000, σελ. 689*)

2. Η σχέση με την Ιστορία.

«Πράγματι, η ιστορία συνιστά θεμελιώδες στοιχείο της ποίησής του. Το έργο του Δάντη, αν και κινείται εξ ολοκλήρου στη σφαίρα του υπερβατικού, [...] φλέγεται από την ανάσα της ιστο-

ρίας, το πάθος του παρόντος. Η αχρονικότητα και η χρονικότητα, όχι μόνο αντιπαρατίθενται και συσχετίζονται, αλλά και αλληλοδιαπλέκονται, έτσι ώστε τα νήματα παύουν να είναι διακρι-

τά. Η Θεία Κωμωδία, και ειδικότερα η Κόλαση, είναι η έκφραση της βαθιάς απέχθειας απέναντι σε έναν απελπιστικά εκφυλισμένο και διεφθαρμένο κόσμο. Η Κόλαση είναι εποικισμένη με όσους ο ποιητής θεωρούσε άμεσα ή έμμεσα υπεύθυνους για τη θλιβερή κατάσταση της χριστιανικής Ευρώπης στις αρχές του 14ου αιώνα. Ο θεοκεντρισμός, κοινός τόπος των ποικίλων, αλληλοσυγκρουόμενων μεσαιωνικών φι-

λοσοφικών συστημάτων, συνιστά το πνευματικό υπόβαθρο της Θείας Κωμωδίας και τη βάση του δαντικού κοσμοειδώλου. Είναι φυσικό, λοιπόν, ο ποιητής να υπερασπίζεται τη μοναρχία _την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία_, όπου η πνευματική και η κοσμική εξουσία θα συνυπήρχαν σε τέλεια αρμονία.» (X. Βλαβιανός, «Η Θεία Κωμωδία ως ποιητική αυτοβιογραφία», Βοκκάκιος, Η ζωή του Δάντη, ό.π., σελ. 10-11)

3. Ποιητική τεχνική και φιλοσοφικές προεκτάσεις

«Η Κωμωδία, πράγματι, όσον αφορά το είδος, είναι ένα ποίημα που ανυψώνει από την προηγούμενη μεσαιωνική ποιητική παράδοση το μέτρο (το τρίστιχο) και τις τυπικές μορφές της διδακτικής ποίησης: ποίηση εκγύμνασης, λοιπόν, παρότι υψηλή ποίηση, είναι η ποίηση του Δάντη. Παράλληλα είναι “κωμική ποίηση”, γιατί, αν και φτάνει σε ύψιστο σημείο δεν περιφρονεί τους ρεαλιστικούς τόνους, τη βίαιη κακολογία, τα χρώματα της αλήθειας. Και κυρίως γιατί, όπως κάθε κωμική ποίηση (σύμφωνα με τον ορισμό του ίδιου του Δάντη), διακρίνεται για το “ευτυχές τέλος” (μετά από πολλές περιπέτειες, η ψυχή ανακαλύπτει πάλι τον δρόμο της σωτηρίας). [...] Σ’ ένα έργο σαν και αυτό —δεν είναι δύσκολο να το καταλάβουμε—, η δομή έχει τεράστια σημασία. Τέτοια δομή αντιστοιχεί επακριβώς, σε γενικές γραμμές, με τη δομή του άλλου κόσμου σύμφωνα με τη μεσαιωνική χριστιανική θεώρηση: ο κόσμος αυτός χωρίζεται σε τρία βασίλεια, εκείνο της αιώνιας φθοράς, εκείνο της μετάνοιας και της κάθαρσης κι εκείνο της αιώνιας σωτηρίας. [...]

Μέσα από τη γνώση όλων των μορφών της αμαρτίας και της μακαριότητας και όλων των δυνατών πνευματικών και διανοητικών εμπειριών, συνομιλώντας με δεκάδες πρόσωπα (άλλοτε ταπεινά και άλλοτε διάσημα), εξετάζοντας λεπτομερώς τα πιο σημαντικά θεο-

λογικά, πνευματικά, πολιτικά ζητήματα, ο Δάντης θέτει ολόκληρο τον κόσμο μπροστά στον έκπληκτο και ξαφνιασμένο αναγνώστη. Και είναι, όπως έχουμε ήδη σημειώσει, ένα πολυεδρικό και πολυσήμαντο σύμπαν, όπου κάθε λέξη, κάθε σημάδι, μπορεί να έχει πολλές έννοιες, πολλές σημασίες. Χριστιανικά μιλώντας, η πραγματικότητα που εμφανίζεται, είναι χώρος πολλών κρυμμένων αληθειών: η μορφή του ποιήματος είναι αλληγορική. Ο Δάντης εκθέτει μια εικόνα στην πληρότητά της. Αλλά περιμένουμε ότι ο αναγνώστης, μέσα απ’ αυτή την εικόνα, θα μάθει να αναγνωρίζει την κρυμμένη αλήθεια. Σ’ αυτό το σημείο —αλληγορία, έκδηλη έννοια, κρυφή έννοια— η μεγαλοφυΐα και ο νεοτερικισμός του Δάντη εκδηλώνονται ολοφάνερα. Η μορφή της αλληγορίας, πράγματι, εκφρασμένη μέσα από την περιγραφή των τριών βασιλείων του άλλου κόσμου (Κόλαση, Καθαρτήριο, Παράδεισος), ενώ προσαρμόζεται αξιοθαύμαστα στην υπερβατική και αλληγορική νοοτροπία των συγχρόνων του, που είναι ακόμα βαθιά προσηλωμένοι στη μεσαιωνική πνευματικότητα, ξαναδυναμώνει ή συγκεκριμενοποιείται όμως απ’ αυτόν, σε σχέση με τις προηγούμενες αδύναμες εμπειρίες, δίνοντάς της τη μορφή ενός αληθινού ταξιδιού της ψυχής του, μέσα από τις τρεις πνευματικές συνθήκες της απώλειας, της μετάνοιας και της σωτηρίας —αυτό που του επι-

τρέπει να γεμίσει, με μια υπερβολική πληρότητα ανθρώπινων και συναισθηματικών εμπειριών, ένα αυστηρό και σχολαστικό σχήμα. Όπως, λοιπόν, η παρουσία του Δάντη σε πρώτο πρόσωπο, σε ρόλο πρωταγωνιστή, μέσα στο έργο, χρησιμεύει όχι μόνο στο να του εξασφαλίσει μια ενότητα δομής, μπαίνοντας ως οδηγός σε κάθε επεισόδιο, αλλά να δίνει ζωή και δύναμη πεποίθησης και ανθρώπινης ανθεκτικότητας, κατά την εξέλιξη, απ' τη στιγμή που όλα περνούν από τα μάτια αυτού του ζωντανού μάρτυρα, που αποτυπώνει σε κάθε σελίδα τις συγκινήσεις, τις εκπλήξεις, τους φόβους, τις φιλονικίες και τους μυστικούς ενθουσιασμούς, έτσι από την πρωτότυπη υφολογική και αρχιτεκτονική λύση που υιοθετείται, παίρνουν σαφήνεια και δύναμη ακόμη και τα πρόσωπα _δηλαδή οι ψυχές_, με τις οποίες συναντιέται τυχαία ο Δάντης κατά τη διάρκεια του ταξιδιού.

[...] η ιδιοφυΐα του Δάντη, ποιητή και ταυτόχρονα προφήτη, συνίσταται στο ότι γνώριζε να εμπλέκει βαθιά τα δύο επίπεδα του ανθρώπινου και του αιώνιου, του συγκεκριμένου και του ασυμφόρου, του καθορισμένου και του συμβολικού, χωρίς ποτέ να απαρνηθεί το ένα από τα δυο, ούτε τη στιγμή της αποφασιστικής εννοιολογικότητας και

αλληγορίας ή του εκφρασμένου ρεαλισμού. Τα πρόσωπα του έργου του, πράγματι, ως ψυχές κινούνται μέσα σ' εκείνη την αιώνια και οριστική ατμόσφαιρα που τους εξασφαλίζει την αιωνιότητα: ό,τι λένε αυτές, κατευθείαν ή μέσω της σκέψης του Δάντη, έχει την έμμετρη και επίσημη σφραγίδα των αποφθεγμάτων που έχουν πάντα αξία, και οι κρίσεις και οι δηλώσεις που βγαίνουν από το στόμα τους, προφέρονται σαν να είναι ήδη ελεύθερες από τη σχετικότητα και τη μεταβλητότητα των δηλώσεων και των ανθρώπινων κρίσεων. Όμως, την ίδια στιγμή, η ανθρώπινη φύση τους παραμένει ζωντανή μέσα στην υπέργεια μεταμόρφωση που ο θάνατος και η θεϊκή κρίση έχουν δημιουργήσει είτε ως μια ασταθή βάση της κατάστασης που παίρνει η ψυχή μετά τον θάνατο, είτε ως νοσταλγία, αναπόληση, κατακραυγή, νουθεσία σε σχέση με τις πράξεις που έγιναν από τα πρόσωπα αυτά στη ζωή και με τις πράξεις των άλλων θνητών παλιών, τωρινών και μελλοντικών.» (Αλμπέρτο Αζορ Ρόζα, *Ιστορία της ιταλικής λογοτεχνίας*, μτφρ. Ζώζη Ζωγραφίδου Ρόη και Γερεντέ-Θέμις Σουρή, *Εισαγωγή-Επιμέλεια Φοίβος Γκικόπουλος, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1998, σελ. 54-70*)

4. Τα πρόσωπα - σύμβολα

«Η Θεία Κωμωδία (La Divina commedia), το αριστούργημα αυτό της παγκόσμιας ποιητικής δημιουργίας, μόνο κωμωδία δεν είναι, με την ελληνική σημασία της λέξης. Είναι μια ποιητική προσπάθεια περιγραφής της ανθρώπινης, ή καλύτερα της υπεράνθρωπης εμποιοΐας που μέσα στους αιώνες αποτολμούν ελάχιστοι απόγονοι του Αδάμ για να ξεπεράσουν την ανθρώπινη κατάσταση και να πλησιάσουν, όσο το μπορούν, αυτό που αποκαλούμε Θεό. Σε τούτη την προσπάθεια, ο ποιητής,

αναγνωρίζοντας την αδυναμία του να προχωρήσει σε τέτοιο μονοπάτι μοναχός του, αποζητά βοήθεια. Καταφεύγει στην αρχή στην ανθρώπινη διάνοηση, στις ανθρώπινες επιστήμες και τέχνες της εποχής του. Αυτές συμβολίζει ο Ρωμαίος ποιητής Βιργίλιος, ο οποίος τον οδηγεί μέσα από τα διάφορα σκαλιά της Κόλασης. Στην Κόλαση ο Δάντης μας περιγράφει τα διάφορα ανθρώπινα πάθη και την τιμωρία τους. Παντού βλέπουμε να λειτουργεί ο νόμος της ανταπόδοσης. Στη συνέχεια ο Βιργίλιος

οδηγεί τον Δάντη στον ανήφορο του Καθαρηρίου. Όποιος αμαρτωλός ανανήψει, έστω και την τελευταία στιγμή της ζωής του, και ειλικρινά μετανοήσει, πηγαίνει στο Καθαρήριο όπου εξαγνίζεται μέσα από μακρόχρονες δοκιμασίες για να μπορέσει να γίνει άξιος του Παραδείσου. Τον εξαγνισμό μπορούν να επιταχύνουν οι προσευχές των αγνών ζωντανών για τους πεθαμένους. Το Καθαρήριο περιγράφεται ως ένα βουνό με κυκλικά διαζώματα, σε κάθε ένα από τα οποία εξαγνίζεται και ένα είδος αμαρτίας. Στην κορυφή του βουνού αυτού ο Δάντης τοποθετεί τον επίγειο Παράδεισο. Ο τόπος αυτός δημιουργήθηκε για να κατοικούν οι πρωτόπλαστοι, ο Αδάμ και η Εύα. Μετά το προπατορικό αμάρτημα, ο Θεός τους έδιωξε από τον επίγειο Παράδεισο. Εκεί που τελειώνουν οι δοκιμασίες των εξαγνιζόμενων και αρχίζει ο επίγειος Παράδεισος, ο Βιργίλιος αποσύρεται, δηλαδή δεν αρκεί πλέον η ανθρώπινη διάνοηση για τη συνέχιση της πορείας. Οδηγός τώρα του Δάντη εμφανίζεται η Βεατρίκη. [...] Αυτός όμως ο έρωτας, τον οποίο ο ποιητής είχε υμνήσει σε

προηγούμενο έργο του (Vita puona), τώρα μεταρσιώνεται σε έρωτα για το θείον. Η Βεατρίκη δεν είναι πια η όμορφη παιδούλα παρά η ίδια η θεολογία, η θεία χάρις, που χωρίς αυτήν είναι αδύνατον ο άνθρωπος να ανυψωθεί σε τέτοιες υψηλές σφαίρες. Η Βεατρίκη οδηγεί πλέον τον Δάντη στους διάφορους κόσμους του έναστρου ουρανού, ώσπου φτάνουν, έξω από το χώρο και τον χρόνο, στον ασάλευτο Εμπύριο, μια ακίνητη φωτιά, έξω από την ύλη, που ταυτίζεται με τη θεία ουσία. Εκεί πλέον ούτε η Βεατρίκη μπορεί να βοηθήσει τον ποιητή να ενωθεί με τη θεία ουσία. Εμφανίζεται, γι' αυτό, ο Άγιος Βερνάρδος, μεγάλος στοχαστής και μύστης, αφιερωμένος στη λατρεία της Παναγίας. Με τις ικεσίες του προς την Παναγία και με τη μεσολάβησή της ο Δάντης κυριολεκτικά "απορροφάται" μέσα στην κυκλική κίνηση των άστρων και ταυτίζεται με τη θεία ουσία.» (Α. Ριζιώτης, «Προλεγόμενα» στο έργο Dante Alighieri, Η θεία κωμωδία, Κόλαση, Τυπωθήτω, Αθήνα, 2002, σελ. 39-40)

5. Η αναφορά στον Οδυσσέα

«Όμοια και ο Οδυσσέας, αθέατος μέσα στο κερασφόρο κύμα της φλόγας [...] είναι πλάσμα της άδολης ποιητικής φαντασίας, που γίνεται κατανοητό πέρα από τον τόπο και τον χρόνο και το σχέδιο του ποιήματος. Το επεισόδιο με τον Οδυσσέα ίσως μας καταπλήσσει αρχικά, ως ένα είδος παρεκβάσεως, ως κάτι το άσχετο, ως κάτι στο οποίο ενδίδει θεληματικά ο Δάντης, ξεφεύγοντας για λίγο από τον Χριστιανισμό του. Μόλις όμως γνωρίσουμε ολόκληρο το ποίημα, θα παραδεχθούμε την επιτηδειότητα και την πειστικότητα του Δάντη στο να μας παρουσιάζει ως ανθρώπους με σάρκα και οστά τους συγχρόνους του, τους φίλους και τους εχθρούς του, προσωπι-

κότητες των νεοτέρων χρόνων, θρυλικές και βιβλικές μορφές και μορφές της αρχαίας λογοτεχνίας. Συνάντησε αποδοκιμασία και χλεύη επειδή τοποθέτησε στην Κόλαση ανθρώπους γνώριμους του, που εμισούσε, δείχνοντας έτσι τη μνησικακία του. Όμως όλοι αυτοί, καθώς και ο Οδυσσέας, μεταμορφώνονται μέσα στο σύνολο του έργου, διότι και οι πραγματικοί και οι πλασματικοί είναι όλοι αντιπροσωπευτικοί τύποι αμαρτίας, πόνου, σφάλματος και αρετής, γι' αυτό και γίνονται όλοι εξίσου σημαντικοί και σύγχρονοι. Το επεισόδιο με τον Οδυσσέα είναι ιδιαίτερος "εύκολο να διαβαστεί", νομίζω, επειδή το διακρίνει συνεχής και ομαλή αφηγηματικότητα.»

(Τ. Σ. Έλιοτ, Δάντης, μτφρ. Στ. Μπεκατώρος, Πατάκης, Αθήνα, 2005, σελ. 146 - 148)

6. Η γλώσσα

«Σε σύγκριση με όλους τους προγενέστερους, ανάμεσα στους οποίους υπήρξαν μάλιστα και μεγάλοι ποιητές, ο τρόπος έκφρασης του Δάντη είναι ασύγκριτα πιο πλούσιος, ζωντανός, δυνατός και ευλύγιστος, γνωρίζει και χρησιμοποιεί έναν ασύγκριτα μεγαλύτερο αριθμό μορφών λόγου, συλλαμβάνει τα πιο διαφορετικά φαινόμενα και περιεχόμενα με ασύγκριτα μεγαλύτερη βεβαιότητα και ασφάλεια, ώστε σχηματίζει κανείς την πεποίθηση ότι αυτός ο άνθρωπος ανακάλυψε πάλι τον κόσμο

μέσα από τη γλώσσα του. Πολλές φορές μπορούμε να αποδείξουμε ή να υποθέσουμε από πού έχει αντλήσει μια έκφραση. Αλλά οι πηγές του είναι τόσο πολλές και ο ίδιος τις αντιλαμβάνεται και τις χρησιμοποιεί με τόσο ακριβή, απλό και ωστόσο πρωτότυπο τρόπο, που αυτές οι αποδείξεις και οι υποθέσεις ενισχύουν ακόμη περισσότερο το θαυμασμό μας για τη δύναμη της γλωσσικής του ιδιοφυίας.» (E. Auerbach, Μίμησις, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 2005, σελ. 241-242).